

iza vremena iza mogućnosti

o neaktuelnosti naše jezičke nauke

mirko čanadanović

Nauka oslonjena isključivo na konkretnost činjenica početni je stupanj našeg saznanja; zreliji stupanj dostignut je tek strukturalnom naukom.

Albert Ajnšajn

Položaj i pravci razvoja naše savremene jezičke nauke postali su predmet ozbiljnijeg posmatranja i kritičke analize tek od nedavno. Izrečene su, međutim, već vrlo stroge ocene: „Nema... nacionalne humanističke oblasti koja krležavije životari bez dosluha sa vremenom i u većem raskoraku sa istorijom“; „Pobeda naprednog (tj. pobeda Vuka Karadžića, M. C) povukla je za sobom dogmatizaciju u rukama epigona... Ime velikog reformatora pretvorilo se, neopaženo, u bušiju konzervativizma“¹⁾ i sl.

O stanju naše jezičke nauke ovde će, međutim, biti reči za jednog posebnog stanovništva — u svetlu savremenih nastojanja da se nauka o jeziku (lingvistika) formalnije i razvija u smislu marksističke nauke.

Savremeni pravac razvoja marksističke misli u nauci o jeziku nije moguće tešnje povezati sa jednim određenim datumom. Opšti uslovi njegove pojave karakterišu se 1) u ideološkom smislu procesom likvidacije dogmatizma u marksističkoj teoriji a 2) u metodološkom pogledu prodorom strukturalnog shvatanja jezika u savremenu sovjetsku lingvistiku.

Istorijski gledano, ovoj savremenoj etapi nastojanja da se na bazi filozofije dijalektičkog materijalizma razrade teoretske osnove i specifični metodi marksističke lingvistike, prethodilo je neposredno dug, tridesetogodišnji period u kome povezivanje marksizma s lingvistikom nije dovelo do značajno novih rezultata ni u jednom pravcu. Najpre je, punih četvrt veka, pojam revolucionarno-marksističke teorije o jeziku bio identifikovan sa tzv. „novim učenjem o jeziku“ sovjetskog lingviste N. J. Marra, koji je jezik shvatao kao „klasični fenomen“ i njegov razvoj tumačio kao direktni odraz istorije ekonomskih i društveno-političkih odnosa. Bila je to u stvari gruba i marksizmu tuda (sociologička) simplifikacija prirode jezika i njegovog razvoja. Zatim je, od 1950. godine, posle poznate diskusije o marksizmu i lingvistici, koja je vođena u „Pravdi“ (i koja je, istina, uspešno ukinula „marizam“) došlo do za-

mene jednog dogmatizma drugim, tj. do dogmatizacije Staljinovog mišljenja o vrednosti uporedno-istorijskog metoda ispitivanja jezika.²⁾

Nova etapa započeta je zato pre svega idejno-teoretskom negacijom čitavog tog prethodnog perioda. Pitanje marksističke nauke o jeziku, kao i pitanje razvoja marksističke misli u drugim specifičnim oblastima, postavljeno je slobodnije i realnije.

Koje su osnovne karakteristike tog novog shvatanja?

Najpre, mišljenje o tome da je potrebno i moguće razgraničiti marksističko učenje o jeziku od nemarksističkog nije uopšte sporno. Ta granica se ne postavlja, istina, podjednako oštro u svim oblastima jezika (najmanja je npr. u fonetici).

Specifičnost marksističke nauke o jeziku proističe jasno iz shvatanja jezika od strane klasika marksizma. Iako se, naime, ni Marks ni Engels, a ni kasnije Lenjin, nisu posebno bavili pitanjima jezika, njihovi teoretski radovi pružaju opšte metodološke osnove i za (dijalektičko) ispitivanje jezika i sadrže važne filozofske stavove o postanku jezika i njegovom odnosu prema mišljenju i stvarnosti.

Sira razrada tih filozofskih stavova klasika na lingvističkom planu nije, međutim, uvek jednostavna i laka. Treba je zato sprovediti opsežno i postepeno. U tom smislu treba uvek voditi računa da je marksizam kao nauka nastao u neposrednom produženju učenja najboljih predstavnika filozofije i ekonomije, pa da ni marksističku lingvistiku nije moguće uspešno izgraditi bez prethodne kritičke prerađivanja i integracije svih onih rezultata koje je nauka o jeziku sabrala u svom dugom i bogatom istorijskom razvoju, naročito u prošlom i ovom veku. U okviru ovog složenog i obimnog zadatka ima danas još uvek dosta neobrađenih stranica. O marksističkoj lingvistici „u punom smislu reči“ zato još uvek i ne možemo govoriti.³⁾

Kao fundamentalna pitanja marksističke nauke o jeziku ističu se odnos jezika i mišljenja i odnos razvoja jezika prema razvoju društva. Pitanje primene dijalektičkog metoda naučnog istraživanja i sinteze proteže se međutim i na druge (specifične) oblasti i probleme jezika.

Ovaj period rehabilitacije suštine marksističkog shvatanja jezika kao specifične društvene pojave došao je u vreme kada je savremena lingvistička nauka (na Zapadu) postala izrazito strukturalno orijentisana i počela da vrši velik uticaj na mlade sovjetske naučnike. Ta okolnost stavila je baš strukturalizam u centar interesovanja i kritičke analize. Diskusije koje su započete tada, tj. pre 7—8 godina, traju još i danas i sve vreme bile su i vrlo polemičke i brojne. Pored lingvista u njima su učestvovali i filozofi, logičari, psiholozi. Iz sovjetske lingvističke nauke te su se diskusije proširile i na nauku drugih zemalja u koji-

ma je marksizam postao vladajuća teorija — Čehoslovačku, Istočnu Nemačku, Mađarsku...

Ako se pažljivo prate radovi u raznim časopisima i zbornicima iz poslednjih godinu-dve dana, ako se uostalom pogledaju samo naslovi referata sa nedavno održanog V međunarodnog slavističkog kongresa u Sofiji, onda bi se pouzdano mogla reći da su sada te diskusije u načelu već završene. Opšte diskusije ustupile su mesto konkretnom istraživanju jezika i praktičnoj proverbi vrednosti pojedinih metoda. Rezultati koje vidimo dokazuju, međutim, nesumnjivo sledeće: preciznim diferenciranjem i odbacivanjem ideoloških pretpostavki i zaključaka pojedinih pravaca u strukturalizmu na Zapadu od onoga što predstavlja racionalno jezpro strukturalnog shvatanja jezičke realnosti (kao sistema) i socijalne funkcije jezika (kao sredstva za prenošenje obavestjenja), iz strukturalizma je preuzeto ono što je u njemu zaista najbolje i što se u spoju sa dijalektičkim materijalističkim metodom pokazalo kao plodotvorno.

U kontekstu marksističkog pogleda na svet, kroz važan proces metodološke sinteze, suština savremene jezičke nauke othrala se (tako) kao jedinstvo ovih osnovnih stavova:

— jezik je specifična društvena pojava, nastao je u procesu rada, vrši funkciju glavnog sredstva sporazumevanja u ljudskom društvu i stalno se razvija;

— jezička realnost manifestuje se kao sistem znakova u čijoj su osnovi dijalektička protivrečnost opšteg i posebnog i jedinstvo forme i sadržaja;

— jezički proces je strukturalno sličan i tesno povezan sa odgovarajućim procesom mišljenja, a ova su društveno uslovljena.

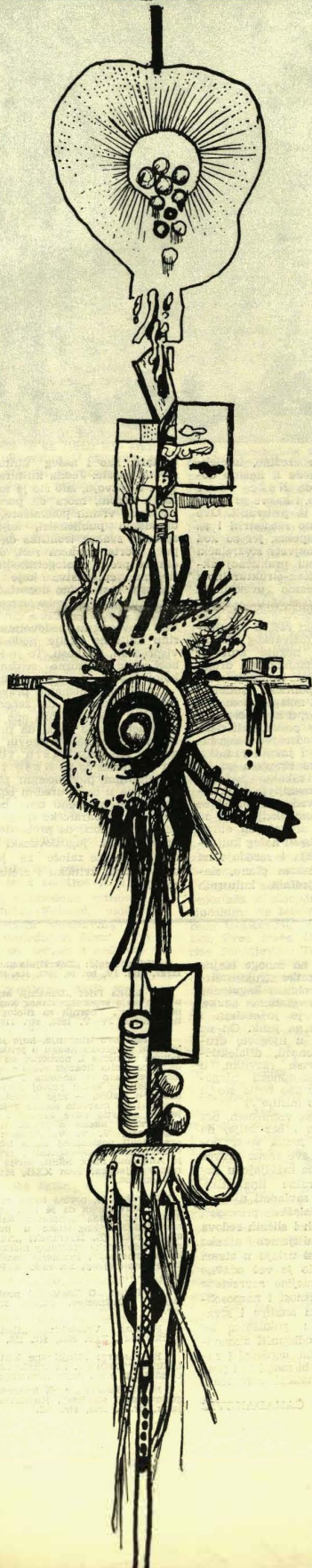
U metodološkom pogledu prioritetan značaj dobijaju rigorozno objektivni istraživački postupci. I tu se, naime, strukturalizam poklopilo sa poznatim nastojanjem klasika marksizma da u oblasti društvenih nauka unesu što više tačnosti a izbace slučajnost i subjektivne motive.

Došlo je do „saradnje i razmene iskustava“ između lingvistike i drugih nauka. Moderna teorija i matematički i logički metodi dali su tako nove aspekte lingvističkim ispitivanjima. U spoju sa marksističkim metodom oni pomažu da se dublje pronikne u poznavanje sklopa i zakona razvoja (pojedinih) jezika.

Kakav je, međutim, u svetlu ovih važnih pitanja i diskusija položaj naše domaće nauke o jeziku? Jednom rečju: nestava.

Knjižica „O jezičkoj prirodi i jezičkom razviku“ bila je i ostala najvažnije i gotovo jedino što naša lingvistička nauka ima na polju teorije jezika do danas. Belić je, međutim, svoje naučne stavove formirao u vreme kada su novi pogledi na jezik tek nastajali ili nisu imali onu snagu uverljivosti koju su im donela istraživanja i praktična provera u toku poslednjih

(Nastavak na 2. str.)

„NAŠE TEME“

— časopis kao potreba kulture

U mrtvom, okamenjenom moru naše periodike zagrebački mesečnik za društvena pitanja *Naše teme* je častan je izuzetak, po mnogo čemu specifična pojava jugoslovenske kulturne situacije, u čijem je jezgri zadatak stvaranja novog aktivističkog kulturnog medija, koji neće biti samo golemo, faktičko prisustvo, već neprestano prevazilaženje, opranje sredini u kojoj izlazi, nameranje svojih razmera, domaćoj provincijalnoj, samozadovoljnoj, konformističkoj javnosti, ideološkom i kulturnom programu.

Nakon niza pokušaja, u njemu smo prvi put uspeali da se približimo, da dosegnemo koncepciju časopisa kao instrumenta kulturne akcije, da zacrtamo jedan savremen, evropski „journal de combat“ koji, naročito, u poslednje tri godine zaokružuje svoju fiziološki. Naravno, time se redakcijski napori za savremenijim, adekvatnijim ideološkim izrazom revije nikako ne može zaustaviti. Ova akciona publicistika, ovo poražavajuće rušenje domaćeg provincijalnog izolacionizma, građanskog i oportunističkog kulturnog kriterijuma, birokratskog kvazipolitičkog idejnog podloga u našoj društvenoj praksi i misli, ne krijem, uprkos ličnog afiniteta, može biti još dalje, može biti još konzekventnije, argumentovanije, bez nagodi izazvanih dnevnim potrebama, organizacionih padova i redakcijskog rutinerstva. Gradi ti jedan svež, uvek prisutan, antidogmatski kulturni forim nije ni malo lak posao, iako je to imperativ naše periode.

Ono čime su nas *Naše teme* zadivile, tokom sedam izdanim svoga izlaženja, jeste stalno otkrivanje, analitičko bdenje nad našim izvorima, nepovijanim društvenim i kulturnim rastom i razudivanjem, nad specifičnim težinama jugoslovenskog socijalističkog gibanja, njegovih praktičnih i kulturnih implikacija. Odranjenje govoreći, njihova delatnost je bila poziv da se odbaci praktikizam i rutinerstvo, subjektivizma i normativizam jugoslovenske prakse, brišu razlike između nje i nauke, za pravo nauke i javne kritičke reči da stavi pod lupu naše privredno, političko i ideološko biće, kao i za pravo prakse da procenjuje našu kulturnu, idejnu, i filozofsku akciju, da je vezuje za sebe, za svoje programe. Time su „Naše teme“ prevazišle stadijum birokratskog, konformističkog

formiranja naših javnih glasila, okrenule se ka izgradnji jednog novog dalekovidnog instrumentarija kritike naše vlastite teorije i prakse, što će biti posao od neslućenih posledica. Ta smela, procenjena i razložna reč o vlastitoj praksi, koja je uvek bila svojstvo ovoga časopisa, pokazuje da tzv. idejna borba kod nas ne može više biti birokratsko zaklanjanje iza argumenta funkcija, viših ciljeva, neposredne političke i druge akcije, nego da mora biti pre svega argumentovana javna reč, javna odgovornost, argumentovano pisanje. Naše ideološko biće postalo je daleko složenije nego pre deset godina, i njegova kretanja, njegovi kriterijumi, okrecu se otporu protiv vlastitog pragmatizma, političkih, kulturnih i drugih otuđenja. To obavezuje nasu periodiku da sa još većom ozbiljnošću, erudicijom i ošavestenošću sekira svoje vlastito telo i korene, da samu sebe formuliše, preispituje, kako nam društvena i kulturna praksa ne bi ostale slepe, trisarske, nekritične. Periodika koja nije kriucka i samokritička misao o sebi i drugima, ostaje daleko iza nas kao i izraz već prevazišena birokratskih potreba. *Naše teme* su u ovoj oniasi donele niz novih rešenja, originalnih pristupa, a pre svega jednu notu argumentovane, produbljene javne kritičke delatnosti.

Ovo naravno pretpostavlja planski rad i napor redakcije (tzv. redakcijsku politiku), koja će učiniti da se časopis stalno oseca prisutnim u javnosti, da odgovara na pitanja koja naš politički i kulturni rast postavljaju na dnevni red, kao i da snabdeva samu praksu. U tom smislu može se reći da su *Naše teme* i časopis jedne odgovorne akcije, zadatka, koji može da bude samo osobina tzv. „kulturne grupacije“, u Gramsijevom smislu. Iako koncepcija „kulturne grupacije“, kao polazna tačka, nije još uvek u potpunosti ostvarena u ovom časopisu, ipak je snažno najavljena, uprkos do sada ne iscrpljenim mogućnostima jedne do kraja usklađene intelektualne artikulacije koja bi utvrdila hijerarhiju potreba koje u našoj kulturnoj sredini treba zadovoljiti. „Naše teme“ zbog toga ukazuju da složenost kulturnog rada kod nas ne može više biti prepuštena štim svaštarskim, apologetičkim časopisima i tribinama, koje će mediokritički, bezosečajno, papirnatu i gluvo reagovanju na sve što se događa oko njih i da je „kulturna grupacija“ tim koji će da postavi stvarni program koji će podsticati svako iole vitalnije novatorstvo i intelektualno pregalaštvo. U tom smislu mislimo da haotične inicijative pojednaka nisu više u stanju da odgovore nivou sadašnje generacije i stečenih tradicija i vrednosti. Samo jedna odredena, definisana koncepcija časopisa, kakvu može i kakvu u svojim najboljim trenucima izražavaju *Naše teme*, a koja je usmerena ka formulisanju prakse i ideološkom biću prakse, može danas da podstigne na javnu delatnost i javnu kritiku o kojoj smo ranije govorili. Ne sumnjam da je ponekad u našim temama to rađeno uz prizvuke diletantizma, ali nikada bez dobre namere, kulturnog smisla, svesti o zadatku i dužnosti. To povremeno skretanje u antologiju, kome se redakcija često podavala, mislimo da ne može biti osuđeno, još uvek zanemareno, jer savremena jugoslovenska periodika još uvek našalost, ne poseduje revije jedinstvenog intelektualnog smera, koje bi se svesno zalagale da obavljaju odgovorne teorijske, istorijske, političke i moralne zadatke u jednom njihovom određenom konceptu, (na primer, humanističkom epistemološkom, filozofije prirodnih nauka, političke sociologije, i sl.). Nerazvijenost, svatlarstvo i bezbojnost te periode moraće biti što pre prevaziđeni, kako bi moglo da se, na kvalitativno višem stepnju, vratimo gradnji savremene integralne, sintetičke periode i publicistike. U ovoj dvojnoj ulozi *Naših tema* imaju korena i neke njihove slabosti (pre svega akciona neujednačenost) koje su, smatrano, uglavnom poteklo iz još neresenog statusa samog časopisa („Društvena i mladinska pitanja“).

Svojom sadržinom, naročito drugog, informativnog dela, u kome se nalaze sistematski pregledi časopisa, recenzije knjiga, kritičko bibliografski pregledi, a posebno svojim tematskim brojevima i napisima i doslednom redakcijskom politikom, *Naše teme* su odigrale ne tako mali, u stvari ogroman, vaspitno obrazovni rad na stvaranju i negovanju svoje specifične publike, javne kritičke reči, kao i podizanju kritičke svesti u našoj kulturi uopšte. Postavlja se pitanje da li se u sadašnjim okvirima može ći dalje, da su ovim

voom kulturne sredine, intelektualnog kadra; da li imamo dovoljno snaga da *Naše teme* razvijemo dalje, i kakve su generacije koje će ih prihvatiti. Ovo pitanje je važno razmotriti i sa jednog šireg aspekta, jer su kod nas još uvek najveći stvaralački napori posvećeni praktičnoj aktivnosti, praktično-strukturalnom radu, iako moramo uvek imati na umu, upravo zbog same prakse, da čemo morati sve više ulagati i u teorijski rad, u formiranje naučno-istraživačkog kadra sposobnog da neguje kulturni aktivizam, humanističku i drugu nauku, analitički trenutak naše društvene i političke sudbine. Covek se mora nelagodno osećati kada, na primer, u broju *Naših tema* koje je posvećen Križići, zapazi totalno odsustvo beogradskih kulturnih i javnih radnika. Ovo je svakako simptom od šireg značaja, a nikako proizvod slučajnih i promerljivih čudi naših kulturnih radnika. Slično se događalo s nizom akcija koje su *Naše teme*, a koje su otkrivale mnoge slabosti našeg kulturnog integriranja i saradnje na opštejugoslovenskom planu, slabosti naših pojedinih kulturnih

centara, kao i našeg kulturnog života uopšte. Jedna kultura koja je u razvoju, kao što je to slučaj s našom, mora da poseduje širi krug vrsnih polemika, ljudi odanih publicistici, koji su spremni svakog trenutka da stupe u borbu javnom reči, da se okrenu protiv apologetike, primitivizma, epigonstva koje ovaj kulturni rast nužno donosi. Zbog toga nikako ne treba samo redakciji *Naših tema* predavati povremenu nedovoljno širinu kulturne akcije, nedostatak visprenosti, britkosti. To je i slabost same kulturne sredine u kojoj *Naše teme* egzistiraju. I na kraju, nemamo pravo da budemo skeptični, da zebemo i strepimo kakve će biti one nove generacije, koje treba da produže rad Mikečina i njegovih drugova u redakciji *Naših tema*, jer verujemo da su *Naše teme* me dosadašnjim plodonosnim radom uspele da u našoj sredini izgrade pokrenu na samo nove potrebe, nego i stvaralačke snage koje će biti sposobne da prebrode naš provincijalni jugoslovenski readership, da se založe za jednu aktivističku, kritičku i zrelu periodiku.

iza vremena iza mogućnosti

(nastavak sa 1. strane)

deceniju-dve. To je takođe bio period kada, kako sam Belić kaže, „istorijski materijalizam nije još u velikoj meri primenjivan u lingvistici.“⁹

Zaokupljeni ispitivanjem isključivo pojedinačnih fakata, naši naučnici — lingvisti, s retkim izuzecima, ovu prazninu međutim kao da uopšte ne primećuju. Belićevi radovi su za njih i danas poslednja reč jezičke teorije, isto kao što im je u poslu normiranja i „plevljenja“ jezika naše današnje književnosti i kulture uzor pravilnosti i lepote još uvek jezik Vuka Karadžića.

Baš kao da se za sve ovo vreme ništa važno nije dogodilo ni u nauci, ni u društvu, ni u jeziku samom.

S tim u vezi, jezičkim časopisima i radovima najvećeg broja

naših jezičkih stručnjaka za sve ovo vreme nema ni jedne reči ni o pitanjima marksističke i nemarksističke nauke o jeziku, o potrebama korekcije suštine lingvistike i definicije njenog predmeta u svetlu dijalektičkog metoda i rezultata savremene nauke.

Po našim gramatikama i časopisima ponavlja se, doduše, često i tačno da je jezik nastao u društvu, da je on najsavršenije sredstvo za izražavanje mišljenja i da se stalno razvija. Nema, međutim, valjda ni jednog rada koji bi značilo ozbiljniji pokušaj da se dalje razvija učenje klasika marksizma o jeziku kao društvenoj pojavi i zakonima njegovog razvika, da se u našim konkretnim društveno-istorijskim uslovima i u okviru specifične struk-

ture našeg (svejedno da li srpskohrvatskog, slovenačkog ili makedonskog) jezika istražuju npr. relacije jezik—mišljenje i jezik—društveni razvitak. Ako je međutim, Lafarg, taj autor prve marksističke studije o jeziku,¹⁰ tačno rekao da „narodi kod kojih se brzo smenjuju političke i socijalne pojave, brzo menjaju i svoj jezik“,¹¹ onda je suviše do kazivati koliko bogat materijal u ovom pogledu stoji na raspolaganju našoj jezičkoj nauci.

Bez domaćih inicijativa, mi smo međutim ostali i bez pregleđa šta na ovom polju čine drugovi. U našim jezičkim časopisima nema ničega što bi predstavljalo pokušaj potpunije informacije o tome.

Neaktuelnost i zakržljatost naše jezičke nauke izražava se danas naročito u konzervativnom otporu prema novim, strukturalnim koncepcijama jezika u metodima njegovog istraživanja. Nastojanje jednog malog broja naših mladih naučnika da našoj jezičkoj nauci vrata osećaj za vreme i daju smisao prave naučne orijentacije, zanemaruje se svesno ili pokušavaju da odbaci ovakvim (ili sličnim) „argumentima“: „nije teško videti da bi jedna iole studioznija analiza

mogla ukazati na mnoge idejne i naučne nedostatke strukturalizma ne samo u oblasti lingvistike već i u ostalim granama nauke. Strukturalizam je jednostran i statičan pogled na jezik. On ne posmatra jezik u njegovoj društvenoj uslovljenosti, dijalektički, tj. u njegovom razvitku, u kretanju, u celokupnosti njegovih pojava, već kao nešto što je dato gotovo, što miruje.“¹²

Bez dosluha sa vremenom, bez moći (a izgleda i bez želje) da shvate „da je jedna stvar dosledno usvojiti sve razne pravce mišljenja koji se razvijaju u okvirima strukturalne lingvistike, a druga zaista savladati njegove osnovne metodološke principe“, autori navedenih i sličnih redova (i njihovi istomišljenici) nikada uvide da oni ustaju u stvari protiv onoga što je već odavno postalo opšta svojina savremene lingvistike. Inertnost i nesposobnost za kritičku analizu i stvaralačku negaciju pokušava se, na taj način, odbraniti stavovima koji su suviše uopšteni i suviše površni da bi mogli biti pravici ideološki i naučni argumenti.

Mirko ČANADANOVIĆ

⁹ Mihalj Begić: „Zakržljala nauka“, Izraz, god. IV, br. 10, 1962, str. 327.

¹⁰ dr Milka Ivčić: „Današnji aspekti proučavanja srpskohrvatskog književnog jezika“, Zbornik za filologiju i lingvistiku, IV-V, 1962, str. 110.

¹¹ „Staljinovo istupanje, koje je oslobodilo sovjetsku nauku o jeziku od zabuna marizma i, naročito, od — u uslovima kulta ličnosti nastale — samovolje Marovih učenika i sledbenika koji su kočili razvoj sovjetske nauke o jeziku, — nije istovremeno dovelo i do rasveta nauke o jeziku jer je nametno nove zabune i okolovala razvoj nauke o jeziku novim dogmama“. V. V. Vinogradov: „O preodolenju posledstvj kulta ličnosti u sovjetskom književničarstvu“, Izvestija Akademii nauk SSSR, serija literatury i jazyka, Tom XXII, Moskva 1963, str. 222.

¹² Pogrešno je, prema tome, mišljenje B. Havraneka da je 1950. godina datum od kada „možemo datirati marksističke lingvistike u punom smislu reči“ (B. Havranek: „Aktualni metodološki problemi marksističke jazykovjedy“, Problemy marksističke jazykovjedy, 2b. radova, Praha 1962, str. 9).

¹³ A. Bellé: „O lingvistici prof. A. Bellé“, Južnoslov. filolog XXVII, str. 8.

¹⁴ Predrag Vranicki: „Historija marksizma“, Zgb. 1962, str. 158.

¹⁵ Pol Lafarg: „Književne kritike“, („Kultura“ 1948; str. 4 (Slanek): „Francuski jezik pre i posle revolucije“).

¹⁶ Milija Stanić: „Treći kongres jugoslovenskih slavista“, „Književnost i jezik“, br. 4, 1961, str. 403.